

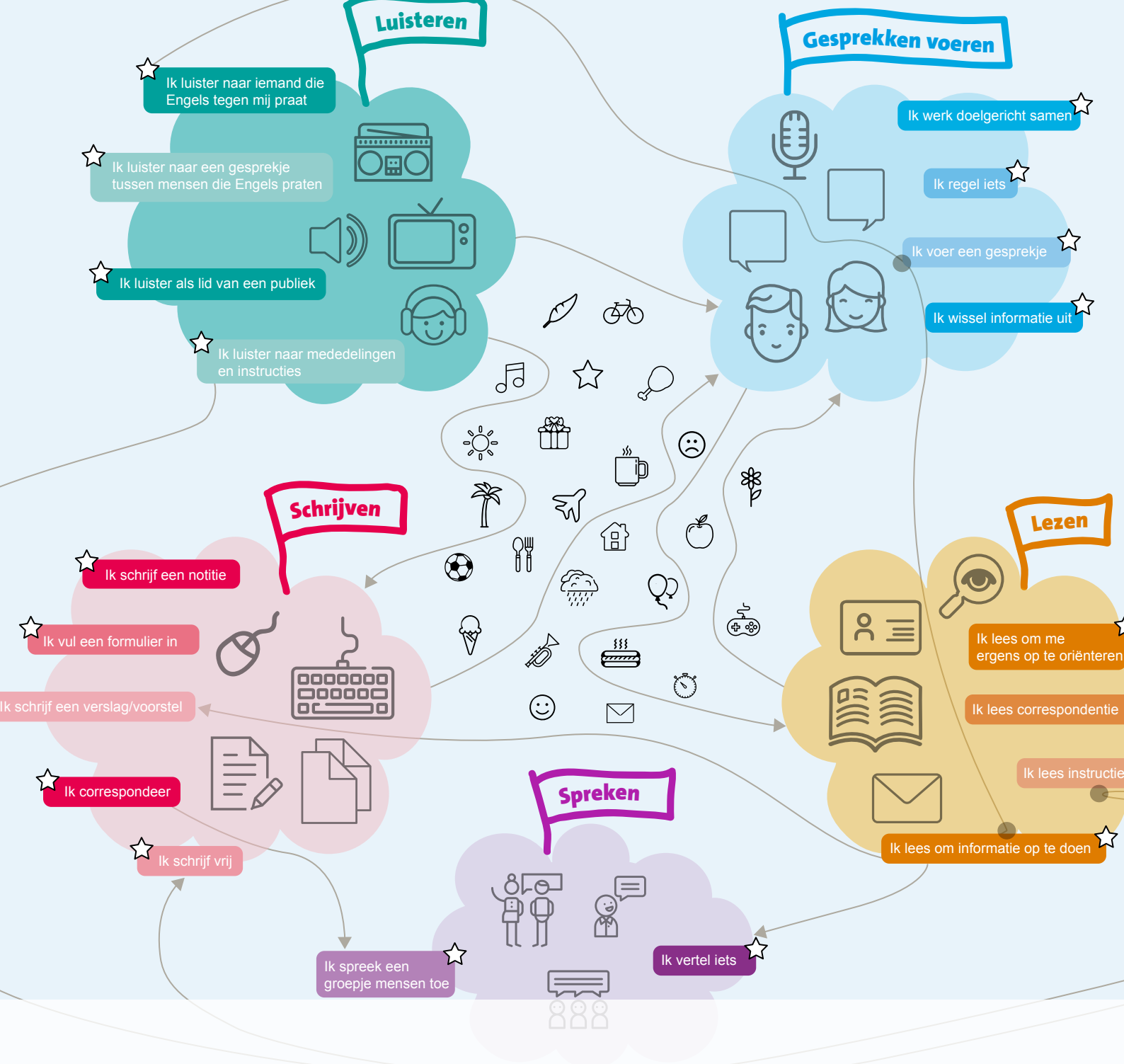
slocontext

vo

voor het voortgezet onderwijs

Spring High aan de slag met Curriculum.nu

- Passende perspectieven voor het praktijkonderwijs
- Leernetwerkdag Formatief evalueren
- Enthousiasme over nieuwe beroepsgerichte examen vmbo

Leerdoelenkaarten in leerlingtaal

Wilt u ook eigenaarschap bij leerlingen op hun eigen leerproces versterken? Geef hen dan meer grip op de doelen.

SLO ontwikkelt met Tiener College (Gorinchem), Onderwijsroute 10-14 (Zwolle) en Spring High College (Amsterdam) leerlijnen op schoolniveau en werkt deze uit in leerdoeloverzichten in leerlingentaal.

Om u op de hoogte te houden van de activiteiten houden we een blog bij. Daar zijn ook de al ontwikkelde leerdoelkaarten te downloaden.

slo

Meer informatie: <http://blogs.slo.nl/10-14-onderwijs>

Bij de start van het nieuwe schooljaar een nieuwe SLO Context. Wij bieden u graag een blik op de ontwikkelingen in het curriculum bij andere scholen in het land. Want hoewel u vast al weet waar u dit jaar met uw klassen uit wilt komen, kan de invulling van het onderwijsprogramma nog variëren. Hopelijk bieden de praktijkvoorbeelden in deze SLO Context u inspiratie voor het komende schooljaar!

Het traject Curriculum.nu gaat in 2019 resultaten opleveren die leiden tot een herijking van de landelijke curriculumkaders. Wij maakten een schoolportret van Spring High, een school in Amsterdam Nieuw-West die actief meedoet als ontwikkelschool op het vlak van Mens & natuur. Opvallend is dat Spring High nu nog een tienerschool is met leerlingen tussen 10 en 15 jaar. Het onderwijsconcept is gebaseerd op niveau en leerbehoefte van de leerling, niet op leeftijd. Wat beweegt deze jonge school om mee te doen aan Curriculum.nu en mee te denken over de essentie van het leergebied Mens & natuur?

Het vmbo kent een eigen recente vernieuwing. De invoering van nieuwe landelijke examenprogramma's in schooljaar 2017-2018 biedt vmbo-leerlingen een meer diverse keuze voor een beroepsprofiel. 't R@velijn in Steenbergen nam deel aan de pilot. De vernieuwing vroeg veel van hun docententeam maar levert ook veel op. De nieuwe beroepsgerichte profielen sluiten beter aan op de interesses van hun leerlingen en leiden daardoor tot hogere motivatie en - vaak - prestaties.

Marcia Joosen
Hoofdredacteur, m.joosen@slo.nl

Inhoud

- 4 Spring High aan de slag met Curriculum.nu**
- 10 Passende perspectieven voor het praktijkonderwijs**
- 12 Uitgelicht
- 14 Enthousiasme over nieuwe beroepsgerichte examen programma's vmbo**
- 17 Burgerschap in beeld
- 18 Leernetwerkdag Formatief evalueren**
- 21 Vernieuwd ERK
- 22 Leermiddelenmonitor 2017/2018

Colofon

SLO Context is een uitgave van SLO.
ISSN 1878-7339

© SLO, Enschede, 2018.
Gehele of gedeeltelijke overname van onderdelen uit dit magazine is alleen toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Redactie: Willem Rosier, Marcia Joosen, Christel Broekmaat

Eindredactie: Christel Broekmaat

Opmaak: Simone Analbers

Fotografie cover: Wilco van Dijen

Druk: Drukkerij Roelofs, Enschede

Met dank aan: Camyre de Adelhart Toorop, Patricia Bleeker, Edith Boonstra, Marieke Brouns, Bram Jacobs, Bert Jansen, Huibert de Jonge, Jos Kitzen, Aafke Oldenbeuving, Ronald Prins, Mattijs Reinen, Lenny van der Schoot, Machteld Vis.
Ook dank aan Altenay en Milo, leerlingen Spring High en Denise en Ivo, leerlingen 't R@velijn.

Bestel- & informatieadres

SLO
Postbus 2041
7500 CA Enschede

T 053 4840 840
E info@slo.nl

[in](https://www.linkedin.com/company/slo) company/slo
[tw](https://twitter.com/SLO_nl) SLO_nl
[f](https://www.facebook.com/SLO.expertisecentrum) SLO.expertisecentrum

www.slo.nl

Spring High aan de slag met Curriculum.nu

En toen vloog er een duif tegen het raam

Spring High is een nieuwe school in het stadsdeel Nieuw-West in Amsterdam. Voor het leergebied Mens & natuur is Spring High betrokken bij Curriculum.nu. Het is een bijzondere onderwijsvorm voor leerlingen van zowel po als vo, in de leeftijd op dit moment vanaf 10 jaar. Nu zijn de oudste leerlingen nog 15, maar Spring High zal met ze meegroeien tot het eindexamen. SLO ondersteunt bij de activiteiten in het kader van Curriculum.nu en daarnaast ook bij het verder ontwikkelen van diverse innovatieve concepten, zoals doorlopende leerlijnen van 10-14 jaar, werken in leergebieden in plaats van vakken en heterogene groepeeringsvormen. Portret van een school in beweging.

Ongestoord doorgroeien

Lenny van der Schoot is docent Bewegen & sport aan Spring High. Vanwaar deze nieuwe onderwijsvorm? “Hier in Nieuw-West is er een serieus segregatie-probleem. Tot en met groep acht zijn de verschillende culturen nog aardig met elkaar vermengd. Daarna verkassen veel leerlingen naar Oud-Zuid en het centrum. De zogenaamde ‘witte vlucht’. Spring High probeert recht te doen aan de sociale structuur van het stadsdeel, namelijk een mix van verschillende culturen en sociaal-economische klassen, door de leerlingen ook na groep 8 gewoon bij elkaar te houden”.

“Daarnaast vinden we dat twaalf jaar een moeilijke leeftijd is om een knip aan te brengen in de ontwikkeling van een kind. Hier landen ze iets eerder, als tienjarige en kunnen dan ongestoord doorgroeien. De ambitie van Spring High is om in eerste instantie door te groeien tot de examenklassen en op termijn vanuit de kleuters te beginnen.”

Leerdoelen in leerlingtaal

Spring High hecht er veel belang aan dat de leerlingen zelf de leerdoelen kennen en begrijpen. “Deze zijn normaal gesproken altijd omschreven op docenten-niveau en liggen eigenlijk onder het lesmateriaal. Wij draaien het om. Samen met SLO vertalen we de leerdoelen in leerlingtaal, zodat de kinderen meer inzicht krijgen in hun eigen leerroutes en daar ook zelf een stem in hebben.”

“Ook het interieur is gericht op bewegen”

Hoe is het onderwijs op Spring High georganiseerd? “Bijzonder is dat de verschillende leeftijdsgroepen, van tien tot vijftien, samen onderwijs hebben. We kijken naar de behoefte van de leerling. Een leerling van tien kan voor een bepaald domein of vak samen met iemand van dertien les hebben. Aardig daarbij is dat een slimme basisschoolleerling dus les kan krijgen van een eerstegraads vakdocent. Daarnaast hebben we de verlengde brugperiode, met het oog op het voorkomen van een te vroege selectie. We werken niet met afzonderlijke vakken, maar met domeinen, zoals Mens & maatschappij waarin geschiedenis, aardrijkskunde en economie gezamenlijk worden aangeboden. Verder besteden we erg veel aandacht aan sport en bewegen. De kinderen hebben elke dag een uur gym. Ook het interieur is gericht op bewegen. Zo hebben we stoelen met trappers, waarop leerlingen kunnen fietsen onder

Ja, dat wil ik wel

Neil (12) koos voor Spring High omdat al zijn vrienden erheen gingen en omdat het er zo gezellig uitziet. “En het is een nieuw concept, en toen dacht ik: ja, dat wil ik wel. Omdat je zelf mag bepalen wat je gaat doen en niet uit een boekje hoeft te leren. Ik ben nu bijvoorbeeld bezig met een eindproduct. Je kon kiezen uit Amerika of Indonesië als thema. Ik koos Indonesië omdat het me heel erg interessant leek en omdat ik er nog niet veel van wist. De meester zorgt voor de informatie en de vragen die je kunt beantwoorden. Het werkstuk moet in het Engels, want dan heb je er meteen een leerdoel Engels in. Je krijgt een checklist met punten waar je aan moet voldoen. Daar staat bijvoorbeeld op dat je moet aangeven waar Indonesië ligt en hoeveel inwoners het heeft. Als je het inlevert krijg je feedback en dan kun je het verbeteren. Je krijgt geen cijfer. Daar doen we hier niet aan.”

het leren. Lessen worden als het even kan buiten gegeven. Ons onderwijs is dus ook letterlijk in beweging.”

Eigen leerplan

Leerlingen zitten niet bij elkaar op basis van leeftijd, maar van niveau en leerbehoefte. Hoe worden die bepaald? Van der Schoot: “Als kinderen hier aan een bepaald domein beginnen, doen we eerst een nulmeting. Op basis daarvan geeft de docent leerstof voor een periode van twaalf weken. Daarna is er een eindmeting en stellen we vast in hoeverre de leerling zich ontwikkeld heeft. We maken daarvoor gebruik van leerdoelkaarten, waarop de leerlingen ook zelf kunnen zien hoe ver ze zijn en waar ze nog naartoe kunnen. Elke nieuwe periode begint dan weer met een nulmeting. Op basis daarvan maken de kinderen onder

5 slo

< Camyre de Adelhart Toorop

begeleiding van hun docent een eigen leerplan met persoonlijke leerdoelen. Dat kan gericht zijn op een bepaald onderwerp, bijvoorbeeld breuken bij rekenen, maar ook op het niveau dat de leerling daarin wil bereiken.”

Zittenblijven bestaat niet

Een periode wordt door elke leerling afgesloten met een eindopdracht: in dit geval het maken van een documentaire of reisgids over een land. “Vanuit Mens & maatschappij kijken ze naar de geschiedenis en naar de geografie; vanuit mens, natuur en techniek vergelijken ze verschillende soorten flora en fauna. Met de leerdoelkaarten wordt dan per domein de voortgang vastgesteld. Dat zegt die leerling meer dan een cijfer, waarvan niet altijd duidelijk is waar het precies voor staat. Zittenblijven bestaat hier niet. Wel kan het zijn dat een leerling voor een bepaald domein wat langer in de onderbouw blijft, om makkelijker het examen in te gaan. De docent is daar eindverantwoordelijk voor, maar we zoeken wel altijd de balans tussen sturing en zelfsturing.”

Vrij denken

Camyre de Adelhart Toorop is schoolleider van Spring High, geeft af en toe ‘wat lessen’, maar haar primaire taak is het bewaken van visie en concept. “Kijken hoe we door kunnen groeien, waar de mogelijkheden liggen voor onze leerlingen, connecties onderhouden met de buitenwereld, het team faciliteren. Dat is mijn werk.”

Ouders en kinderen kiezen bewust voor Spring High. “Omdat we bij de kinderen niet kijken naar cijfers, maar naar groei. Kinderen gaan hier niet met buikpijn naar school omdat ze een toets hebben. Ze werken niet voor een cijfer, maar om beter te worden.” In haar loopbaan als docent Nederlands, afdelingsleider en schoolleider op verschillende middelbare scholen zag De Adelhart Toorop steeds vaker ongemotiveerde leerlingen en voortijdig schoolverlaters. “Dat komt omdat er niet gekeken wordt naar wat kinderen nodig hebben. Ze moeten zeven, acht uur per dag stilzitten. Hier hebben ze elke dag een uur sport en bewegen. Als het mooi weer is, kunnen ze buiten leren. Het schoolplein gaan we ombouwen naar een soort natuurtuin, inclusief een buitenlokaal. Kijk naar het vak Nederlands: poëzie kan overal. We wonen hier in een schrijverswijk. Een wandeling door de buurt geeft al stof voor onderwijs. Vrij denken en het een beetje laten gebeuren.”

“We kijken niet naar cijfers, maar naar groei.”

slo 6

Examen

De school groeit door naar de examenklassen. Hoe gaat Spring High daar vanuit het innovatieve onderwijsconcept op anticiperen? “In de eerste plaats is dat een kwestie van de goede mensen in huis hebben. Docenten die examenervaring hebben maar ook innovatief denken over onderwijs. Volgend jaar gaan we de bovenbouw vormgeven. Voortbordurend op ons concept zullen we in veel gevallen mavo-, havo- en vwo-leerlingen door elkaar zetten. Wij zoeken steeds de ruimte op. Het zou bijvoorbeeld mooi zijn als leerlingen voor een bepaald vak examen kunnen doen als ze eraan toe zijn, in plaats van te moeten wachten tot iedereen er aan toe is.”

Nieuwe wind

Als innovatieschool is Spring High een van de pilotscholen (leergebied Mens & natuur) van Curriculum.nu. “Die nieuwe wind die er nu gaat waaien vinden wij geweldig. Daar willen we bij zijn. Samen met andere scholen nadenken over vernieuwen en ontwikkelen. Gisteren hebben we nog overleg gehad met mensen van SLO en twee docenten van een ontwikkelteam. Waar het ons vooral om gaat is: hoe kunnen we ons onderwijs en het onderwijsstelsel zodanig met elkaar verbinden dat onze leerlingen gewoon het eindexamen kunnen halen. We willen

Ook andersom

Altenay (14) zit vanaf het begin op Spring High. Nu twee jaar dus. “Omdat hier geen huiswerk is, en elke dag sport. En leuk. “Het is goed”, vindt hij, “dat je met mensen van verschillende leeftijden door elkaar zit.” “Wij als oudere leerlingen kunnen de jongere kinderen helpen, bijvoorbeeld met wiskunde. Ze komen naar ons toe als ze vragen hebben, en wij vragen zelf ook of ze hulp nodig hebben. Andersom ook. Zo kunnen jongere kinderen vaak goed samenwerken. Daar kunnen wij dan wat van leren, hoe je dat het beste kunt doen. Dat je niet in je eentje door moet gaan als iets niet lukt, maar dat je dan anderen moet vragen.”

Volgende keer beter

Milo (11) is op zijn laptop met het taalprogramma Duolingo bezig. “Je krijgt een opdracht en dan mag je zelf weten of je hem nu maakt of later. Je mag ook zelf weten hoe lang je erover doet. Als je vindt dat het goed genoeg is, lever je het in. Je krijgt van het programma feedback op je antwoorden. Als het dan niet goed is, kun je het de volgende keer beter doen.” Milo vindt het prettig op school. “Je hebt meer vrijheid. Je kan hier lekker werken en je beter concentreren. Je mag zelf weten of je wilt bewegen of stilzitten. Dat is handig als je een heel beweeglijk persoon bent zoals ik.”

naar leerbehoefte kijken, maar ook voldoen aan het basiscurriculum zoals dat door SLO is omschreven. We kijken continu of we de kerndoelen en eindtermen halen. Zolang het examen er is, wat ik daar ook van vind, moeten we onze kinderen erop voorbereiden. Vervolgens delen we de opbrengsten met andere scholen. Ik vind dat ook traditionele scholen in beweging moeten komen. Als er zoveel thuiszitters zijn en zittenblijvers zijn, dan klopt er iets niet. Dan is er iets anders nodig.”

Een dode duif als lesmateriaal

Spring High is ontwikkelschool van Curriculum.nu voor het domein Mens & natuur. Als docent Mens, Natuur en Techniek is Aafke Oldenbeuving namens de school het nauwst bij Curriculum.nu betrokken. Samen met haar collega's geeft ze feedback op de opbrengsten van het ontwikkelteam. “We hebben onlangs de visie gekregen. Die is nog te abstract voor de praktijk, maar scherpt wel het denken over de vakinhoud aan. Maar nu wordt het pas echt leuk, met het geheel aan *Grote opdrachten* dat het hele domein moet gaan bestrijken. Grote opdrachten beschrijven de essentie van wat leerlingen vanuit het perspectief van het leergebied nodig hebben om de wereld te kunnen begrijpen (kennis) en om in die wereld adequaat te kunnen handelen (vaardigheden). Gisteren waren hier collega's van het ontwikkelteam samen met SLO om die Grote opdrachten toe te lichten. Waar gaat Mens & natuur eigenlijk over en wat vinden we belangrijk? Welke problemen moeten we oplossen op het gebied van bijvoorbeeld duurzaamheid, opwarming van de aarde, gezondheid en communicatie; en dat op basis van onderliggende vakken als biologie, natuurkunde en scheikunde. Dat is het stadium waarin het ontwikkelproces zich nu bevindt.”

Oldenbeuving kan zich prima vinden in de manier waarop de Grote opdrachten zijn opgesteld. Een voorbeeld is het thema *Afval is grondstof*: “Die benadering spreekt me zeer aan, omdat je er alle kanten mee op kunt en het mensen aan het denken zet. Ik vind het vanuit mijn vak heel belangrijk dat de leerling de wereld om zich heen begrijpt, dat hij een

mens wordt met een open blik. Dat komt op deze school beter uit de verf dan in het meer traditionele onderwijs, vind ik. Leerlingen kunnen hier makkelijker hun eigen weg kiezen. We kunnen sneller op iets actueels inspringen, als er bijvoorbeeld iets is in de stad of in de omgeving. Of als er plotseling een duif tegen het raam vliegt, zoals net gebeurde. We zijn met de hele klas naar buiten gaan kijken hoe hij eraan toe was. Toen bleek dat de klap fataal was geweest, hebben we uitgezocht waaraan hij precies was bezweken - stukje biologie - en hem daarna met z'n allen begraven. Het maakte veel indruk. Daar kan geen methode tegenop.”

Meer informatie:

Ange Taminiau, a.taminiau@slo.nl of
Erik Woldhuis, e.woldhuis@slo.nl

Zie ook: www.springhigh.nl
www.curriculum.nu

Tekst: Suzanne Visser • Fotografie: © Jan Scharthman

Passende perspectieven voor het praktijkonderwijs

Taal en rekenen op maat

De docenten van Praktijkonderwijs Parkstad Limburg werken aan een heel nieuwe onderwijsprogramma. Daarbij komen de uitwerkingen die SLO voor het praktijkonderwijs heeft gemaakt van de referentieniveaus voor taal en rekenen, goed van pas.

Zomaar een doordeweekse ochtend in de Jumbo in Heerlen. Een groepje leerlingen van Praktijkonderwijs Parkstad Limburg (PPL) staat in de rij voor de kassa, winkelmandje in de hand. Eén voor één leggen ze hun aankopen op de band, rekenen af met contant geld en controleren zorgvuldig hun wisselgeld, want de caissière heeft er vanochtend een handje van om een verkeerd bedrag terug te geven. De een na de ander passeert de kassa. Tien minuten later staat het hele groepje buiten, samen met de docent die van een

afstandje toegekeken heeft. Missie geslaagd! De toets geldrekenen - want dat was dit - is achter de rug.

Rode draad

Praktische toetsvormen zoals deze passen goed bij de manier waarop PPL de komende jaren vorm wil geven aan taal en rekenen. Acht jaar geleden, bij het van kracht worden van het Referentiekader taal en rekenen, zag de school zich voor een lastige keuze gesteld. Alle scholen voor praktijkonderwijs kregen

toen een inspanningsverplichting om hun leerlingen referentieniveau 1F te laten bereiken. Maar *Natuurlijk Leren*, het onderwijsconcept dat PPL hanteerde, maakte het lastig om voor iedere leerling inzichtelijk te maken welke doelen precies wanneer aan bod kwamen. Vanwege de inspanningsverplichting besloot de school toch maar een lesmethode taal en rekenen aan te schaffen, waar leerlingen onder begeleiding van de docent merendeels zelfstandig in gingen werken. Een geweldige oplossing was het niet. Het boek werd al snel meer een doel dan een middel. En ook al leerden ze er echt wel iets van, leerlingen voelden dat niet zo: “Ze begrepen niet goed waarom ze deze stof aan het leren waren. Voor hen miste er een rode draad”, zegt teamleider Jos Kitzen. “Terwijl wij juist - ook met rekenen en taal - willen inspelen op de kwaliteiten van leerlingen, op wat ze wél kunnen en waar ze later mee verder willen.”

“Geldrekenen is intussen een geslaagd onderdeel.”

Leerroutes

In 2014 besloot PPL een nieuwe aanpak voor taal en rekenen te gaan ontwikkelen, als onderdeel van een complete vernieuwing van het onderwijs, PPL 2.0. Toevalligerwijs was SLO toen juist in opdracht van de overheid bezig om de referentieniveaus voor taal en rekenen uit te werken tot leerroutes voor het praktijk-onderwijs, onder de titel *Passende perspectieven*. De optelsom was snel gemaakt: “Wij waren op zoek naar informatie en houvast voor ons nieuwe curriculum”, zegt Marieke Brouns, kartrekker van de Werkgroep leren van PPL 2.0, “...en wij naar scholen die wilden meedenken, de leerroutes wilden uitproberen en vertaalslagen naar hun eigen schoolpraktijk wilden maken”, vult projectleider Annette van der Laan van SLO aan. Sindsdien heeft PPL deelgenomen aan diverse SLO-bijeenkomsten over Passende perspectieven en gebruikt de school de leerroutes bij het vormgeven aan het nieuwe curriculum.

Doelgericht en functioneel

Passende perspectieven praktijkonderwijs bestaat uit leerroutes taal en rekenen voor vier doelgroepen met een verschillende uitstroomverwachting. Een leerling die een betaalde baan gaat zoeken en zelfstandig gaat wonen, zal immers andere taal- en rekenvaardigheden nodig hebben dan een leerling die uitstroomt naar beschermde arbeid en begeleid wonen. Daar zijn de

PPL 2.0

Praktijkonderwijs Parkstad Limburg wil leerlingen nog beter, breder en specifiekere voorbereiden op de arbeidsmarkt en de samenleving. Binnen professionele leergemeenschappen ontwikkelen de docenten zelf een nieuw onderwijsconcept. De eerste opdracht aan alle personeelsleden was *Droom je eigen school*. Op basis van de uitkomsten werden thema's vastgesteld waaromheen werkgroepen (units of 'zuilen') zijn geformeerd. Elke zuil bestaat uit deelnemers, een voorzitter en een teamleider die het proces in goede banen leidt. Onderwerpen die aan bod komen zijn onder meer branchegerichte certificering, een vernieuwend onderwijsaanbod, effectief lesgeven, van breed naar smal opleiden en een nieuw leerlingvolgsysteem.

leerroutes op afgestemd. Bij elke leerroute en voor elke doelgroep zijn concretisering en voorbeelden gemaakt, plus doelenoverzichten voor de verschillende sectoren waarvoor het praktijkonderwijs opleidt. Bij techniek zijn immers andere taal- en rekendoelen relevant dan bij Zorg & welzijn.

“Waar we met Passende perspectieven naartoe willen, is dat scholen iedere leerling op een doelgerichte en functionele manier taal en rekenen aan kunnen bieden”, zegt Van der Laan. “Doelgericht, want aan de hand van de leerroutes en sectoroverzichten kan voor iedere leerling worden bepaald welke doelen haalbaar zijn. Dat kunnen doelen uit 1F zijn, maar voor leerlingen die naar het mbo gaan, misschien ook doelen uit 2F. Zo wordt het mogelijk om de methode een beetje los te laten, iets wat anders best lastig is, en leerlingen een aanbod op maat te doen. Een aanbod dat functioneel is omdat je het kunt afstemmen op wat de leerling nodig heeft.”

Arbeid en burgerschap

Doelgericht en functioneel is precies de richting die PPL op wil met de herziening van het curriculum. De aparte taal- en rekenlessen maken plaats voor vakoverstijgende opdrachten waar taal en rekenen onderdeel van uitmaken. “In ons nieuwe curriculum richten we ons op leren, arbeid en burgerschap, waarbij het leren in de arbeids- en burgerschapsvaardigheden wordt verwerkt”, vertelt Brouns. “Voor taal en rekenen geldt dat alle leerlingen op het gebied van burgerschap min of meer dezelfde taal- en rekenvaardigheden nodig zullen hebben. Maar in de arbeidsvaardigheden is dat voor iedere leerling anders, want in ieder beroep zijn andere taal- en rekenvaardigheden relevant. Daarom gebruiken we de leerroutes en sectoroverzichten van Passende perspectieven als onderlegger onder het onderwijs. Zowel voor taal als rekenen komen de doelen bijna letterlijk terug in ons nieuwe curriculum. Aan de hand daarvan ontwikkelen we voor de thema's die we hebben vastgesteld, functionele en vakoverstijgende opdrachten. Die willen we dan

gedifferentieerd gaan beoordelen aan de hand van de verschillende routes binnen Passende perspectieven.” De school heeft veel aan de bijeenkomsten die SLO rond Passende perspectieven organiseert, zegt Bram Jacobs, teamleider en coördinator van de onderwijsvernieuwing. “We krijgen niet een-op-een-advies, maar de thema’s van de bijeenkomsten lopen mooi gelijk op met onze ontwikkeling, dus dat is heel zinvol.” SLO leert op haar beurt veel van de ervaringen van PPL, zegt Van der Laan. “Er zijn niet veel scholen die Passende perspectieven inzetten bij een zo groot-schalige onderwijsvernieuwing.”

Vakoverstijgende opdrachten

Voor de docenten (bij PPL coaches genoemd) heeft het vorige schooljaar vooral in het teken gestaan van het ontwikkelen van vakoverstijgende opdrachten. Met rekenen zijn ze al verder dan met taal. Brouns: “We hebben bijvoorbeeld alle avo-coaches en praktijkcoaches laten onderzoeken hoe ze het rekendomein ‘meten’ kunnen aanbieden zonder dat ze daar boeken voor nodig hebben. Dat schoot hier en daar een beetje door (docenten lieten leerlingen hun boeken tien centimeter van de rand van de tafel neerleggen), maar zo ontdek je wel wat werkt. We hebben bijvoorbeeld ook twee perioden aan geldrekenen gewerkt en daar is het boodschappen doen in de Jumbo een geslaagd voorbeeld van.”

slo 10

Het aantal opdrachten en toetsen groeit gestaag, zegt Jacobs. “Nog een mooi voorbeeld van een goede praktijktoets vind ik dat we leerlingen op een speurtocht door de wijk sturen waar ze allerlei opdrachten over afmetingen moeten uitvoeren. Fotografeer iets van een meter breed bijvoorbeeld. Zo kunnen leerlingen veel beter laten zien wat ze kunnen. Als we onze leerlingen sommetjes laten maken, voelen ze al snel de druk van foute antwoorden. Maar een foto kan niet zo snel fout zijn.” Andere contexten waar de docenten mogelijkheden in zien, zijn bijvoorbeeld die van een reisbureau (‘je verzorgt voor klanten een reis naar Ibiza’) of het opzetten van een minionderneming.

“We gebruiken de leerroutes en sectoroverzichten van Passende perspectieven als onderlegger onder het onderwijs.”

Motiverend

Vorig schooljaar was een voorbereidingsjaar, dit jaar begint de implementatie. Een spannende periode: “We gaan met alle leerjaren in één keer om”, zegt Bram Jacobs. “Veranderingen die je de school in laat groeien, blijven nog wel eens in de onderbouw hangen, is onze ervaring. We stappen nu in één keer over op een model waarin leerlingen in de beginfase breed worden opgeleid, waarna geleidelijk versmalling plaatsvindt totdat ze in hun laatste twee leerjaren een sectorkeuze maken. Dat betekent dat ook taal en rekenen in de loop van de opleiding steeds specifiek en functioneler worden, aansluitend bij de uitstroomverwachting van de leerling. Daar verwachten we veel van. Want al laat je leerlingen met een methode nog zo hard werken, de transfer naar de praktijk blijft een van de moeilijkste dingen. We hopen dat we leerlingen op deze manier kunnen laten ervaren dat taal en rekenen geen losse dingen zijn, maar zaken die ze nodig hebben in hun leven en werk van alledag. Dat is veel motiverender.”

Meer informatie:

Annette van der Laan, a.vanderlaan@slo.nl

Hulp nodig het bij het maken van schoolexamens?

<http://handreikingschoolexamen.slo.nl>

Hoe stel ik een goed doordacht PTA samen? Mag je bij
Nederlands nou wel of niet leesvaardigheid toetsen?
Hoe zit het nou met de rekentoets in het vmbo-examen?

SLO maakt handreikingen met tips, ideeën en aanwijzingen
voor scholen, vaksecties en docenten in vmbo, havo en vwo.
Per vak vindt u er veel informatie, voorbeelduitwerkingen en
links naar relevante documentatie en websites.

Meer informatie: <http://handreikingschoolexamen.slo.nl>

**SLO IS OOK TE VOLGEN VIA
FACEBOOK, LINKEDIN EN TWITTER.
BLIJF OP DE HOOGTE VAN DE LAATSTE
ONTWIKKELINGEN OP HET GEBIED VAN
CURRICULUMONTWIKKELING,
SLO-ACTIVITEITEN EN PROJECTEN.**

COMPANY/SLO

@SLO_nl

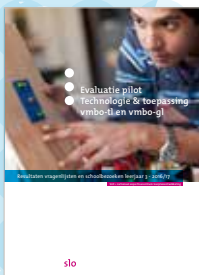
SLO.EXPERTISECENTRUM

Curriculumevaluatie

Vanaf 2007 zijn voor verschillende vakken in het vmbo, havo en vwo nieuwe examenprogramma's ontwikkeld. "Zo'n examenprogramma kan er op papier nog zo goed uitzien, maar hoe onderwijs- en toetsbaar is het in de praktijk?" volgens SLO'er Elvira Folmer in Didactief, april 2018.

Op verzoek van OCW monitort SLO de invoering van die vernieuwde examenprogramma's in vmbo, havo en vwo op basis van peilingen onder docenten en leerlingen. Op basis van de resultaten wordt het invoeringsproces bijgesteld en verbeterd.

De rapportages met resultaten van alle onderzoeken zijn te downloaden op:
www.slo.nl/curriculumevaluatie

Psychologie op school?!

1 november 2018, SLO Utrecht

NOV
01

SLO nodigt leraren, IB-ers en schoolleiders uit voor een inventarisatie van psychologie op school. Nederland kent geen (keuze)vak psychologie in het onderwijs. Enkele vo-scholen experimenteren met psychologische inhoud in de vrije ruimte van hun schoolcurriculum. In een miniconferentie onderzoeken we of er behoefte is aan een voorbeeldmatige leerlijn.

<http://events.slo.nl/nl/event/2018-11-01-psychologie-op-school>

CONFERENTIE FORMATIEF TOETSEN

21 november - Nieuwegein

OOK BIJ JOU IN DE KLAS EN OP SCHOOL!

Leer hoe jij formatief toetsen kunt inzetten in jouw klas op jouw school. We presenteren nieuwe inzichten en je gaat aan de slag met de instrumenten, handvatten en opbrengsten uit de projecten.

www.slo.nl/agenda/00264/

NOV
21

Centrale examens als drager van de bètavakvernieuwing

Analyse van centrale examens biologie, natuurkunde en scheikunde voor havo/vwo op kenmerken van de beoogde vernieuwing

E. Folmer (red.)

De pilots bètavakvernieuwing zijn geëvalueerd in een onafhankelijk meerjarige curriculumevaluatie. Dit rapport doet verslag van de manier waarop examenmakers de vernieuwing concreet hebben vertaald naar een centraal examen.

<http://downloads.slo.nl/Repository/centrale-examens-als-drager-van-de-betavakvernieuwing.pdf>

Integratie van fictie- en literatuuronderwijs met gespreksvaardigheden en schrijfvaardigheid

Een verkenning van praktijkgerichte initiatieven.

M. Schrijvers

Verkenkende literatuurstudie om te inventariseren welke initiatieven van domeinintegratie in de praktijkgerichte literatuur beschreven zijn en wat daarvan de opbrengsten zijn. Hiermee wordt beoogd om zowel trends als hiaten in kaart te brengen: wat gebeurt er al in de praktijk, en wat nog niet? Welke inzichten en mogelijkheden levert dat op?

<http://downloads.slo.nl/Repository/integratie-van-fictie-en-literatuuronderwijs-met-gespreksvaardigheid.pdf>

SLO PARTNER VAN ONDERWIJSTOPTALENTPRIJS

In 2018 is SLO weer partner van de Onderwijs-TopTalentPrij. De OnderwijsTopTalentPrij (OTTP) is een jaarlijkse wedstrijd voor talentvolle afstudeerders aan pabo's en eerste- en tweedegraads lerarenopleidingen. SLO wil als partner van de OTTP aandacht vragen voor curriculumbewustzijn bij leraren in opleiding. Zij doet dit samen met verschillende partners uit het onderwijsveld. De prijsuitreiking vindt dit jaar plaats op 11 oktober in Leiden. Lees meer: www.onderwijstoptalentprijs.nl.

IN FINLAND IS HET ONDERWIJS VEEL BETER!

Kritiek hebben op het Nederlandse onderwijs is niet nieuw. Vaak wordt dan een vergelijking getrokken met het onderwijs in Finland. Dat is zoveel beter dan hier. Maar is dat wel zo?

Onderwijsjournalist en SLO Context-tekstschrijver René Leverink ging op zoek naar het antwoord en sprak met bekende en minder bekende (onderwijs) mensen over datgene wat de kracht van ons onderwijs bepaald.

Het boek NEE, DAN FINLAND!

De kracht van ons onderwijs (ISBN 978 90 77 866 467) is te bestellen bij elke (online) boekhandel.

13 slo

HULP BIJ HET MAKEN VAN SCHOOLEXAMENS

Hoe zit het met de rekentoets in het vmbo-examen en in hoeverre is er overlap met wiskunde? Mag je bij Nederlands nou wel of niet leesvaardigheid toetsen in het schoolexamen? Hoe stel ik een goed doordacht PTA samen?

De handreikingen schoolexamens van SLO bieden uitkomst. Ze zijn beschikbaar voor vrijwel alle vakken in havo, vwo en vmbo en bevatten informatie over de verschillende aspecten bij de inrichting en ontwikkeling van het schoolexamen. Ook vindt u er voorbeeldopgaven.

<http://handreikingschoolexamen.slo.nl>

Enthousiasme over nieuwe beroepsgerichte
examenprogramma's vmbo

Dit sluit beter aan bij onze leerlingen

Per augustus 2017 zijn de nieuwe beroepsgerichte examenprogramma's ingevoerd op het vmbo. Op 't R@velijn in Steenberghe zijn ze er heel enthousiast over. Schooldirecteur Huibert de Jonge: "De motivatie van leerlingen is nu groter omdat ze meer te kiezen hebben."

Voorheen lagen de beroepsgerichte programma's van het vmbo landelijk vast in zo'n 35 verschillende afdelingsprogramma's binnen vier sectoren. "Leerlingen deden destijds examen in Techniek of Zorg & welzijn of Economie & ondernemen of Groen. Ook als zij daarna bijvoorbeeld een sportopleiding wilden doen", vertelt Huibert de Jonge, directeur van 't R@velijn, een middelbare school voor mavo en voorbereidend mbo - (tech)mavo, kaderberoeps en basisberoeps. "Ze hadden toen dus eigenlijk geen keuzemogelijkheden. Logisch dat de motivatie soms te wensen overliet. Wat de leerling leerde op het vmbo sloot immers lang niet altijd aan op de richting waarin hij zich verder wilde ontwikkelen."

Start

De hoogste tijd dus om de beroepsgerichte examenprogramma's - die uit 1999 stamden - op te frissen, vond Stichting Platforms Vmbo (SPV, waarin docenten uit het vmbo samenwerken) in 2010. "De doorlopende leerlijn naar het mbo moest beter, men wilde meer aandacht voor loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB), leerlingen moesten meer keuzemogelijkheden krijgen en de examenprogramma's dienden vereenvoudigd en geactualiseerd te worden", vat Rob Abbenhuis, leerplanontwikkelaar bij SLO, de wensen samen.

Het ministerie van OCW was het daarmee eens en gaf SLO en SPV in 2011 opdracht om een voorstel te schrijven voor nieuwe beroepsgerichte examenprogramma's. Ook de VO-raad en een aantal scholen dachten mee. Abbenhuis: "In 2012-2013 gaven 28 klankbordscholen feedback op de voorstellen voor de herziene examenprogramma's. Vanaf 2013-2014 startten deze scholen - later aangevuld tot zo'n vijftig - binnen de examenpilot met het testen van conceptprogramma's in de praktijk." Eén van die pilotscholen was 't R@velijn. "We willen leerlingen graag meer gepersonaliseerd laten leren. De nieuwe examenprogramma's bleken mooi bij die wens aan te sluiten", aldus De Jonge.

Hoe zien de nieuwe programma's eruit?

Sinds 2017 doen vmbo-leerlingen van de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg én gemengde leerweg (naast de avo-vakken) examen in een van de tien nieuwe beroepsgerichte profielen:

- Bouwen
- Wonen & interieur
- Producenten
- Installeren & energie
- Mobiliteit & transport
- Media, vormgeving & ICT
- Maritiem & techniek
- Zorg & welzijn
- Economie & ondernemen
- Horeca, bakkerij & recreatie
- Groen of dienstverlening & producten

Ieder profiel bestaat uit een *kernvak*, een beroepsgericht *profielvak* en beroepsgerichte *keuzevakken*. Het *kernvak* bestaat uit algemene en professionele kennis en vaardigheden en LOB.

“De nieuwe examenprogramma's sluiten aan bij de wens om leerlingen meer gepersonaliseerd te laten leren.”

Het *profielvak* bevat kennis, vaardigheden en houdingsaspecten die leerlingen laten kennismaken met een specifiek(e) opleidings- en beroepenveld/sector. In de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg heeft het profielvak vier modules, in de gemengde leerweg twee. Het profielvak wordt geëxamineerd met een Centraal Schriftelijk Praktisch Examen en eventueel ook met een schoolexamen. De *keuzevakken* hebben als doel om een 'route op maat' samen te stellen, passend bij de interesses van de leerling en/of het opleidings- en

Ontwerpen

Denise Agterdenbos (14) koos vooral vakken, waarmee ze haar creativiteit verder kan ontwikkelen.

"Een tijdje terug heb ik een banner gemaakt voor iemand met een YouTube-kanaal. Ik houd erg van ontwerpen op de computer, maar ook van tekenen, fotograferen. Later wil ik grafisch ontwerper worden. Op school bereid ik me hier al op voor. Zo heb ik een moodboard gemaakt voor een woonwinkel en een presentatie van decoratie-artikelen. Onlangs heb ik mijn profielexamen Economie & ondernemen gedaan; ik verwacht dat ik wel geslaagd ben. Volgend schooljaar krijg ik nieuwe keuzevakken, zoals fotografie en mode & design. Daar heb ik veel zin in!"

werkaanbod in een regio. Naast de landelijk ontwikkelde keuzevakken kunnen scholen zelf keuzevakken ontwikkelen, mits deze aan bepaalde kwaliteitscriteria voldoen. Basis- en kaderleerlingen kiezen vier keuzevakken, leerlingen van de gemengde leerweg twee. Keuzevakken worden afgesloten met een schoolexamen. "Binnen dit 'stramien' kunnen scholen, vaksecties en leraren nog veel eigen keuzes maken", zegt Abbenhuis. "De algemeen geformuleerde eindtermen laten ruimte om eigen doelen te stellen en accenten te leggen. Scholen kunnen zich hierbij onder meer laten inspireren door de handreikingen die SLO ontwikkelde (<http://handreikingschoolexamen.slo.nl/>/handreikingen-vmbo) en door de website Nieuw vmbo (<http://nieuwvmbo.nl/>)."

Transitie in Steenberg

In Steenberg paste het team diverse landelijk ontwikkelde keuzevakken aan de regio en de leerlingen aan. Leerlingen kunnen zich inschrijven voor vakken als domotica & automatisering, duurzame energie, huidverzorging, sport & bewegen, marketing en procestechniek. De keuzevakken worden op drie verschillende niveaus gegeven: basis, kader en mavo. De Jonge: "Op onze leerpleinen bieden we op vaste momenten vier tot vijf keuzevakken tegelijkertijd aan. Docenten ondersteunen de leerlingen en geven instructie. Met methoden werken ze bijna niet meer; zij ontwikkelen vrijwel al het onderwijsmateriaal zelf."

Goed met cijfers

Ivo Vos (15) ontdekte dat hij zich graag verdiept in de administratie van bedrijven.

"Wat is een bedrijfsbalans, hoe werkt een grootboek? Dat soort dingen vind ik interessant om te weten. Ik ben best goed met cijfers. Daarom koos ik voor het profiel Economie & ondernemen, met keuzevakken als marketing en promoten & verkopen. Heel interessant! Zo'n tien uur per week werken we binnen het beroepsgerichte programma op het leerplein, zowel zelfstandig als in groepjes. Soms gaan we met zo'n groepje de stad in, bijvoorbeeld foto's maken van etalages. Daar leer je veel van, ook in sociaal opzicht. Je moet zo'n winkelier toch toestemming vragen."

't R@velijn biedt haar leerlingen keuze uit vier van de tien landelijke profielen (Economie & ondernemen, Zorg & welzijn, Producenten, Installeren & energie en Dienstverlening & producten). "De school heeft deze vier profielen gecombineerd met circa 35 keuzevakken. Het geheel is gearrangeerd in pakketten", legt De Jonge uit. "Een leerling kiest zo'n pakket en maakt vervolgens kennis met een 'beroepenwereld'. Ons assortiment omvat nu dertien beroepenwerelden, waaronder bijvoorbeeld mediavormgeving & ICT, uiterlijke verzorging, bouw & utiliteit of technologie, mechatronica & werktuigbouw. Kortom: voor elk wat wils."

Nieuwe bevoegdheidsregeling?

Hebben docenten van 't R@velijn zelf niet de expertise in huis om een bepaald keuzevak te geven, dan zoeken ze samenwerking met vmbo-scholen in de omgeving. De Jonge: "Daarnaast doen we soms een beroep op mbo-docenten of het bedrijfsleven. Zo kwam bij het keuzevak 'geüniformeerde dienstverlening' een sergeant langs, die de leerlingen liet opstellen in rijen van vier en ze oefeningen liet doen. Fantastisch, zo krijgen ze een beeld van wat werken voor Defensie inhoudt. Maar formeel mag je mensen 'van buiten' alleen voor de groep zetten als zij een onderwijsbevoegdheid hebben. Dat is niet altijd het geval. Terwijl ze soms wél heel bekwaam zijn. Ik zou graag zien, dat het ministerie een bevoegdheidsregeling ontwierp, speciaal voor de keuzevakken." Ook zou het goed zijn als er werd nagedacht over hoe de praktijkgerichte component binnen vmbo-t en mavo vorm kan krijgen. De Jonge: "Veel van deze leerlingen gaan straks ook naar het mbo en willen zich tijdig hierop kunnen voorbereiden."

Eerder afsluiten profielvak

Op andere momenten in het vernieuwingstraject toonde het ministerie al grote bereidheid om mee te denken. Abbenhuis: "Dat geldt bijvoorbeeld voor de slaag-zakregeling. De regel is: eerst schoolexamens, daarna centrale examens." De Jonge: "Onhandig, want het betekent dat je het profielvak pas in het vierde jaar kunt afsluiten en dat je dus de keuzevakken eerder moet programmeren. Wij wilden het graag omdraaien."

Het leek ons logischer om het profielvak af te sluiten in de derde, zodat de leerlingen in hun laatste jaar volop de mogelijkheid krijgen om zich via keuzevakken te oriënteren op vervolgopleidingen. Dankzij een door het ministerie ontwikkelde mogelijkheid is dit - binnen de bestaande regelgeving - toch mogelijk gemaakt." Abbenhuis: "Scholen zijn nu dus flexibeler in wanneer ze profiel- en keuzevakken willen programmeren."

"De gedrevenheid van leerlingen is groter en hun prestaties zijn beter."

Gedreven leerlingen

Vanaf 2013 tot en met 2017 namen de pilotscholen jaarlijks deel aan vijf bijeenkomsten, waarin docenten, schoolleiders, projectleiding (SLO en SPV), OCW en vaak ook Cito en het College voor Toetsen en Examens kennis en ervaringen uitwisselden. "Alle deelnemers leerden van elkaar; zo brachten we de ontwikkeling van de examenprogramma's stap voor stap verder", zegt Abbenhuis. De Jonge: "De lijnen waren kort: als wij tussentijds een vraag hadden, belde ik Rob of Jacqueline Kerkhofs van SPV en konden we snel verder met ons innovatietraject. Dat heeft eraan bijgedragen dat de nieuwe examenprogramma's op 't R@velijn staan als een huis. Natuurlijk, het kan altijd beter. Zo zijn nog niet alle keuzevakken helemaal op het gewenste niveau. Toch zijn we tevreden. We zien dat deze examenprogramma's veel beter aansluiten bij de interesses van leerlingen. Daardoor is hun gedrevenheid groter en zijn hun prestaties vaak beter. Docenten zijn eveneens enthousiast. Deze vernieuwing heeft hen veel inspanningen gekost maar nu ze resultaat zien, is dat het dubbel en dwars waard geweest. ☑

Meer informatie:
Rob Abbenhuis, r.abbenhuis@slo.nl

Burgerschap in beeld

De samenleving hecht steeds meer belang aan burgerschapsonderwijs. Dat blijkt ook uit het recente wetsvoorstel van minister Slob, bedoeld om scholen duidelijk te maken waar het om moet gaan bij burgerschapsonderwijs: ‘de ontwikkeling van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat en de mensenrechten en het bijbrengen van de sociale en maatschappelijke competenties die leerlingen in staat stellen om deel uit te maken van en bij te dragen aan de samenleving’.

In het kader van Curriculum.nu heeft burgerschapsonderwijs een eigen ontwikkelteam en ontwikkel-scholen. Annette van der Laan en Jeroen Bron maken deel uit van het team en zij zorgen vanuit SLO voor inhoudelijke ondersteuning. Het ontwikkelteam burgerschap bestaat uit twee schoolleiders en veertien leraren (po, vo, vso, praktijkonderwijs) en komt vijf keer bij elkaar om te werken aan de ontwikkeling van burgerschapsonderwijs voor alle type leerlingen en onderwijssectoren. Na elke bijeenkomst worden de opbrengsten voorgelegd aan het onderwijsveld, zodat iedereen die dat wil er feedback op kan geven. Bron: “De eerste bijeenkomst van het ontwikkelteam was bedoeld om een visie op het leergebied burgerschap te formuleren. Op de conceptversie van die visie kwamen in de feedbackfase meer dan duizend opmerkingen binnen.”

Draagvlak

Was dat niet even slikken? Van der Laan: “Nee, het bewijst juist dat het onderwerp burgerschap echt leeft in het onderwijs. De opmerkingen zijn zo goed mogelijk verwerkt in de herziene visie. Zo werk je aan draagvlakverbreding. Van de consultatie is op de website van curriculum.nu een verslag beschikbaar. Daarin legt het ontwikkelteam uit welke keuzes er zijn gemaakt bij het verwerken van de feedback, zodat iedereen kan zien hoe zorgvuldig er met de reacties is omgesprongen.”

Grote opdrachten

Waar moet burgerschap over gaan? Het tweede tussenproduct bevat een aantal ‘Grote opdrachten’. Die hebben betrekking op de meest wezenlijke onderwijstaken van burgerschap. Bron: “Het zijn dus opdrachten die de samenleving stelt aan burgerschap. Ze vormen de basis voor de doorlopende leerlijn van po en vo.” Voor burgerschap hebben de leraren van de ontwikkelteams elf Grote opdrachten geformuleerd, gegroepeerd in vijf delen: democratie, diversiteit, technologisch burgerschap, globalisering en duurzaamheid. De Grote opdrachten liggen nu ter consultatie bij de ontwikkelscholen. Verder kan opnieuw iedereen die dat wil er commentaar op geven. Van der Laan: “Het is de bedoeling dat de elf ontwikkelscholen de tussenproducten in hun eigen onderwijs uittesten. Zij verzamelen feedback van leraren, leerlingen en ouders. Daarmee werkt het ontwikkelteam verder aan de vertaalslag naar de

onderwijspraktijk. Dat geldt ook voor de volgende stap in het ontwikkelproces, het uitwerken van de Grote opdrachten in ‘bouwstenen’. Deze bouwstenen bestaan uit een beschrijving van de kennis en vaardigheden die voor alle leerlingen van belang zijn in de verschillende fases van het primair en voortgezet onderwijs.”

Stap voorwaarts

Burgerschap is al langer een wettelijke opdracht aan het onderwijs. SLO heeft diverse voorbeeldleerplannen ontsloten op www.burgerschapindeschool.nl. Wat is er nu veranderd? Bron: “Het begrip was niet duidelijk omschreven en scholen wisten niet goed wat er van hen verwacht werd. Nu heeft de minister de wettelijke omschrijving van burgerschap aangescherpt. Wat betreft het tweede punt: dat is precies waar het ontwikkelteam nu voorstellen voor doet.” Een andere stap voorwaarts is volgens Van der Laan dat er nu gewerkt wordt aan een doorlopende leerlijn po/vo: “Met een doorlopende leerlijn hebben scholen meer houvast en kan er bovendien meer samenhang en afstemming komen tussen primair en voortgezet onderwijs. Daarom is het ook zo goed dat in het ontwikkelteam leraren uit po en vo zitten.” ☐

17 slo

School als oefenplaats

Uit de visie op het leergebied Burgerschap: “Kenmerkend voor burgerschapsonderwijs is vooral dat de school fungeert als een oefenplaats. Leerlingen krijgen ruimte om te werken aan vaardigheden zoals communiceren, samenwerken en deelnemen aan besluitvormingsprocessen; het onderzoeken en zelf formuleren van opvattingen en houdingen en het reflecteren daarop; kritisch en creatief denken, het ontwikkelen van empathische vermogens en redeneren en argumenteren.”

☐ Meer informatie:
Jeroen Bron, j.bron@slo.nl of
Annette van der Laan, a.vanderlaan@slo.nl
www.burgerschapindeschool.nl

Zie ook:
www.internetconsultatie.nl/burgerschap/document/3670

Tekst: Femke van den Berg • Fotografie: © Jan Scharfman

Hoe je met de cyclus van formatieve evaluatie de groei van leerlingen inzichtelijk maakt

Leernetwerkdag Formatief evalueren

Op dinsdag 19 juni kwamen zo'n tachtig docenten van het Verdiepingsnetwerk Formatief evalueren bij elkaar op De Meerwaarde, een vo-school in Barneveld, voor een leernetwerkdag. Het doel? Werken aan meer en beter formatief evalueren in de lespraktijk. Ondertussen volgen ruim twintig schoolleiders hun eigen programma.

In de kantine van De Meerwaarde buigen Edith Boonstra (docent Engels) en Mattijs Reinen (docent Nederlands) van het Clusius College uit Castricum zich over een lesobservatieformulier. Het is een week eerder ingevuld door Reinen, toen hij een les bijwoonde die Boonstra gaf aan een 3 vmbo-gl-klas. "Wat was volgens jou het leerdoel van mijn les?", vraagt Boonstra. "Ik denk: leerlingen laten zien dat ze zich vaardig uitdrukken in het Engels", antwoordt Reinen. "Je vroeg ze immers om een reisbeschrijving te maken voor een tochtje door een Engelse regio." Boonstra stelt dat zij eigenlijk een iets ander leerdoel voor ogen had,

namelijk dat leerlingen leren hoe ze betrouwbare informatie kunnen vinden én dat ze deze informatie in eigen woorden, in correct Engels, kunnen weergeven. Reinen knikt: dat zat er ook wel in. "Je liet leerlingen ook informatie over een regio opzoeken op internet." De casus van Reinen en Boonstra is een mooie illustratie van hoe docenten in het Verdiepingsnetwerk bezig zijn met formatief evalueren, vindt Gerdineke van Silfhout, projectleider van de *Leernetwerken Formatief evalueren* bij SLO. "Doelgericht werken, observeren en reflecteren, dat willen we leerlingen leren en dat vragen we ook van elkaar in het leernetwerk."

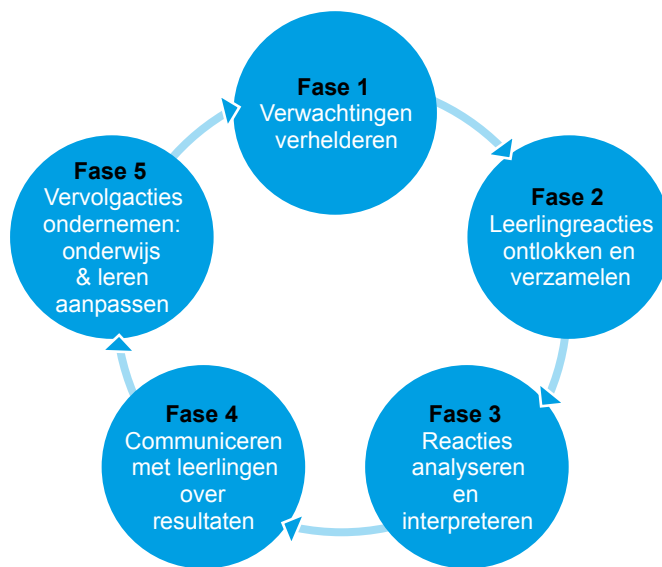
Wat is een goed leerdoel?

Dat het formuleren van een leerdoel niet altijd meevalt, is ook de ervaring van een aantal natuur- en scheikundeleraars. Onder leiding van twee begeleiders van SLO buigen zij zich over de vraag: wat is eigenlijk een goed leerdoel? Een nask-docent laat een leerdoel voor leerlingen vmbo-kb lezen: leerlingen kunnen uitleggen hoe de beveiliging van een etalageruit werkt aan de hand van een schakelschema met een transistor. Een collega vraagt zich af of dit niet eerder een lesdoel is: "Een leerdoel is toch groter, meer overkoepelend?" Volgens een begeleider klopt dit. Het lesdoel hoort bij een les, terwijl het leerdoel generieker is en over een langere periode groei inzichtelijk maakt. Leerlingen kunnen in verschillende contexten en op verschillende niveaus laten zien dat ze het leerdoel beheersen. "In dit geval zou het leerdoel iets kunnen zijn als: de leerling kan de functies van enkele veelgebruikte soorten schakelingen herkennen en de koppeling tussen schakelingselementen en functie uitleggen", zegt de begeleider. "Dit kan dan een vertaling krijgen die past bij het niveau en leerjaar van de leerling: in 3 vmbo gebruik je het lesdoel met de beveiliging van de etalageruit, in de vierde neem je een complexere context."

Waarom is het formuleren van goede leerdoelen belangrijk? "Zo hebben leraar en leerlingen helder wat ze willen bereiken en werken zij doelgericht aan passende activiteiten die inzicht geven in waar ze staan ten opzichte van de doelen", zegt Van Silfhout. Het formuleren van leerdoelen hoort bij de eerste fase van de cyclus van formatieve toetsing (FT-cyclus, zie figuur). Tijdens elke bijeenkomst van het Verdiepingsnetwerk buigen deelnemers zich over een van de vijf fases en verkennen ze met elkaar het waarom, hoe en wat. De lesobservaties bij elkaar in de klas sluiten daarbij aan.

Stap voor stap

In Barneveld zetten de diverse vakgroepen op een rij wat volgens hen succescriteria zijn voor goede leerdoelen. Dat doen ze aan de hand van de voorbeelden die ze zelf hebben meegenomen. Na deze met elkaar besproken te hebben, schrijven ze de gezamenlijk vastgestelde criteria op posters, die daarna plenair vergeleken worden. Bas Trimbos van SLO en Judith Gulikers van Wageningen University & Research maken op basis van deze input vervolgens een 'masterposter' met de vijf criteria die volgens de docenten het belangrijkste zijn. Een ervan is bijvoorbeeld: een goed leerdoel beschrijft *wat* je met leerlingen wil bereiken en niet *hoe*. Trimbos benadrukt dat het belangrijk is om met leerlingen over je leerdoelen te praten en ze er actief bij te betrekken: "Dat is nodig, om met elkaar na te gaan wat de

Figuur: De formatieve toetscyclus, Gulikers en Baartman, 2017

relevantie van het leerdoel is, leerlingen eigenaarschap te laten ervaren en later in het leerproces gericht feedback te geven."

Natuurlijk heb je als docent het werken vanuit deze FT-cyclus niet één, twee, drie in de vingers. De deelnemers aan het Verdiepingsnetwerk trekken er in 2018 vijf bijeenkomsten voor uit om te komen tot een behapbare lessenserie, waarin de vijf fasen in samenhang terugkomen.

Instrumenten

Zelf ook aan de slag met formatieve evaluatie?

De volgende materialen kunnen hierbij behulpzaam zijn:

1. Spreek dezelfde FT-taal

Kaartspel voor docenten van verschillende vakken om in dialoog een gemeenschappelijke FE-taal te ontwikkelen

2. In dialoog over de FT-cyclus

Kaartspel, bedoeld voor vaksecties (of andere teamverbanden) om een gesprek over de vijf fasen van formatief evalueren aan te gaan.

3. Contextscan

Vragenlijst die de schoolleiding of 'kartrekkers' inzicht geeft in hoe verschillende collega's kijken naar de (voortgang van de) implementatie van formatief evalueren.

Downloaden: <http://curriculumvandetoekomst.slo.nl/projecten/aan-de-slag-met-formatieve-evaluatie>

In het voorjaar van 2019 verschijnt een downloadbare 'toolbox', met deze en andere instrumenten erin.

Meer lezen?

Op didactiefonline houden schoolleiders en docenten hun vorderingen op het gebied van FT bij <http://didactiefonline.nl/blog/blonz/leernetwerken-formatief-evalueren-1>

Aan de slag!

Nu helder is aan welke criteria een goed leerdoel voldoet, willen de docenten graag per vakgroep aan de slag met het ontwerpen van hun lessenseries. Begin 2019 zullen deze in de scholen worden uitgevoerd. Onderzoekers van Wageningen University & Research en Hogeschool Utrecht doen gedurende dit proces praktijkonderzoek, met de bedoeling om - op basis van de ervaringen - te komen tot kenmerken van effectieve aanpakken en de resultaten ervan.

In de vakgroep geschiedenis willen de docenten een lessenserie voor brugklassers ontwikkelen, waarin in elk geval een relatie met het heden wordt gelegd. Als onderwerp kiezen ze: de Romeinen. Een docent stelt voor om aandacht te besteden aan bestuursvormen. "Zou het leerdoel dan kunnen zijn: de leerling kan verschillende bestuursvormen herkennen en vergelijken met het nu?" De anderen knikken: "Laten we dit verder uitwerken!"

Ook bij Nederlands zit de vaart erin. "We doen op deze netwerkdag veel inspiratie op, waarmee we in de praktijk verder kunnen", vindt een docent. "Ik heb met mijn collega afgesproken dat we in de vakantie hieraan verder werken, zo enthousiast zijn we."

Programma voor schoolleiders

Terwijl de docenten bezig zijn met hun lessenseries, vullen schoolleiders en 'kartrekkers' van het formatief

evalueren in hun eigen school onder meer een Contextscan in (zie kader op de vorige pagina). Deze geeft zicht op hoe het op hun scholen staat met de implementatie van formatief evalueren. Patricia Bleeker, directeur van het Clusius, vindt dat de prioriteiten en knelpunten van de school duidelijk naar voren komen uit de scan. "Onze prioriteit is om in schooljaar 2018-2019 in leerjaar 1 te starten met formatief evalueren en het later over de hele school uit te rollen. Een knelpunt is dat wij nog veel met het leren voor toetsen bezig zijn in plaats van leren van een toets. Daarom is het mooi dat zoveel vakgroepen van onze school zich hebben aangemeld voor het Verdiepingsnetwerk. Ook gaan we op school inspiratielunches, studiedagen en workshops verzorgen voor docenten om formatief evalueren steeds meer bodem te geven."

Ronald Prins is kartrekker formatief evalueren bij het Marianum uit Groenlo en Lichtenvoorde. Hij vertelt dat zo'n beetje iedereen binnen de school het ermee eens is dat ze formatief evalueren een plek willen geven in het onderwijs. Maar terwijl sommige docenten formatief evalueren al echt zichtbaar toepassen in hun lessen, moeten anderen nog beginnen. "Dat geeft niet, iedereen ontwikkelt zich in eigen tempo. Over een jaar of twee zijn we zover dat wel alle docenten met de FT-cyclus werken. Dat is een gezamenlijk vastgesteld doel!".

Meer informatie:

Gerdineke van Silfhout, g.vansilfhout@slo.nl
<http://formatiefevalueren.slo.nl>

slo 20

Experimenteren in de klas

Docenten Machtelt Vis (KSG Apeldoorn, science en biologie) en Bert Jansen (Veluws College Twello, Nederlands en maatschappijleer) experimenteren in hun lessen met formatieve evaluatie. "De leerlingen vinden dit heel motiverend."

Machtelt Vis vertelt dat haar havo-2-leerlingen voorheen wel 270 summatieve toetsen per jaar maakten. "Dat was teveel", zegt ze. "Als school besloten we dit aantal te verminderen en in te zetten op formatief evalueren." Zelf is Vis aan de slag gegaan met andere manieren van feedback geven. Dus niet meer met een cijfer, maar op een wijze die leerlingen veel meer vertelt over hoe zich verder kunnen ontwikkelen.

Feedback

Ook Bert Jansen experimenteert met feedback geven. Zo gaf hij zijn brugklassers opdracht om een commercial te maken. Eerst bekeken ze een aantal reclameteksten en -filmpjes en analyseerden wat de succescriteria van een goede reclame zijn. Vervolgens maakten leerlingen in groepjes hun eigen commercials, beoordeelden elkaars filmpjes en gaven elkaar tops en tips. "Met die tips moesten ze natuurlijk ook echt wat doen! De aanpak is heel motiverend", aldus Jansen.

Leren van elkaar

Jansen en Vis maken deel uit van het Verdiepingsnetwerk. Vis ervaart dat ze veel leert van de uitwisseling met anderen, bijvoorbeeld over het verschil tussen leer- en lesdoelen. "Dit helpt je echt verder."

ERK uitgebreid met communicatieve descriptoren

“We kunnen ons een leven zonder talen niet voorstellen. We kunnen ons onderwijs zonder talen niet voorstellen.” Zo opende Sjur Bergan, hoofd van de afdeling onderwijs van de Raad van Europa, op 16 mei in Straatsburg een conferentie ter gelegenheid van de lancering van het ERK *Companion Volume*.

De *Companion Volume* is een aanvulling op het (inmiddels vijftien jaar oude) Europees Referentiekader. De aanvulling versterkt de integratie tussen taalvaardigheden in de communicatie en benadrukt de centrale rol van talen in de samenleving. Bergan benadrukte dan ook het belang van talen voor het verbeteren van internationale betrekkingen, in lijn met de opdracht aan het onderwijs om bij te dragen aan democratie.

Goed nieuws

Namens SLO nam Daniela Fasoglio deel aan deze internationale conferentie. “Het ERK heeft intussen redelijk vaste voet aan de grond gekregen in het Europese talenonderwijs. Veel schoolcurricula, methodes en examens houden er rekening mee. Maar wat nu? Komt er een heel nieuw referentiekader? Allerminst. De niveaus blijven zoals ze zijn. Wat toegevoegd wordt in het *Companion Volume*, zijn dingen die we misten. Zo is er nu onder andere een verzameling van descriptoren speciaal bedoeld voor kinderen van 7 tot 10 jaar. Dat is dus goed nieuws voor het basisonderwijs.”

Communicatie

De meeste onderdelen van het *Companion Volume* hebben betrekking op taal als communicatiemiddel. Zo was er op de conferentie een presentatie van een pilotproject in Granada, waarin enkele nieuwe niveaubeschrijvingen (descriptoren) werden uitgetoetst met een groep cursisten Engels op A1-niveau. Deze kregen een groepsopdracht waarin ze samen moesten werken aan het doorgronden van een leestekst in het Engels. Vervolgens moesten ze met gebruikmaking van de informatie in een Deense tekst een excursie naar Kopenhagen organiseren. Voor het ontwikkelen en monitoren van de taalactiviteiten en -strategieën werden met succes enkele van de nieuwe descriptoren in het *Companion Volume* gebruikt, gericht op interactie en *mediation*. Dit begrip heeft betrekking op taalactiviteiten voor het onderhandelen en het samen werken aan betekenissen, ook met gebruikmaking van het multiculturele en meertalige repertoire van de cursisten. Fasoglio: “Mediation is in het Nederlands niet zo'n handige term, terwijl je er in het dagelijks leven regelmatig mee te maken hebt als je inhoud in een andere vorm verwerkt. Bijvoorbeeld als ik een artikel heb

gelezen en jou daarvan de hoofdzaken vertel. Dan ben ik bemiddelaar tussen jou en de informatie in dat artikel. Of als een leerling zijn buitenlandse ouders helpt met het Nederlands.”

Meertaligheid

Doel van een project in Barcelona was het in de praktijk onderzoeken van het nut van mediation voor een geïntegreerde, meertalige benadering van taalverwerving. Meer specifiek voor het plannen van het leerproces, het ontwikkelen van lesmateriaal en voor evaluatie. De onderzoeksgroep bestond uit leerlingen uit het primair en voortgezet onderwijs. Hun aanvangsniveau in het Engels varieerde van A1 tot B1+. De basisschoolleerlingen moesten samen een opzet maken voor een dag naar de dierentuin van Barcelona. De middelbare scholieren kregen de opdracht een bezoek aan Parijs te organiseren. Ze moesten materiaal gebruiken in verschillende talen en hun plannen toelichten in het Engels. Fasoglio: “Dankzij deze opdrachten werden de leerlingen zich meer bewust van hun meertalige repertoire en leerden ze hoe ze dat moesten inzetten om hun doel te bereiken. De omschrijvingen van de mediation-niveaus bleken het natuurlijk gebruik van de eigen meertaligheid te stimuleren en nuttig te zijn voor het beschrijven van processen en opbrengsten en voor het plannen van vervolgacties.”

Fasoglio beseft dat er voor een brede invoering van het *Companion Volume* nog wel wat uitdagingen liggen: “Mediation en meertalige en multiculturele competenties betreffen ook nationale talen, regionale talen en talen van migranten. Dat ligt politiek soms heel gevoelig.” De nieuwe descriptoren in het *Companion Volume* vragen om taalonderwijs zowel in een communicatief als in een sociaal-cultureel perspectief te plaatsen. “Voor het sociaal-culturele aspect wordt er nu vaak te weinig ruimte gemaakt in het curriculum. Om dit te kunnen realiseren, moet je overtuigd zijn van de voordelen van meertaligheid en interculturele communicatie.” ☐

☐ Meer informatie:

Daniela Fasoglio, d.fasoglio@slo.nl

Zie ook: <http://www.coe.int/lang-cefr>

21 slo

Papieren leermiddelen doen

Het leermiddelengebruik in Nederland wordt door SLO al vanaf 2007 bijgehouden en in kaart gebracht. Het onderzoek is uitgevoerd door middel van vragenlijsten onder leraren en schoolleiders. De belangrijkste conclusie uit de monitor 2017/2018 is dat leraren in het vo nog lang niet zijn afgestapt van papieren leermiddelen. Wel vullen ze die vaak aan met digitale leermiddelen.

73%

van de leraren Rekenen & wiskunde in het vo gebruikt vooral papieren leermiddelen

Leraren informatica gebruiken (zoals verwacht) vooral digitale leermiddelen.

Ook in de vak-/leergebieden Beroepsgerichte vakken, Bewegingsonderwijs & sport en Kunst & cultuur worden veel digitale leermiddelen gebruikt.

71%

van de leraren Kunst & cultuur ontwikkelt zelf vaak digitale leermiddelen.

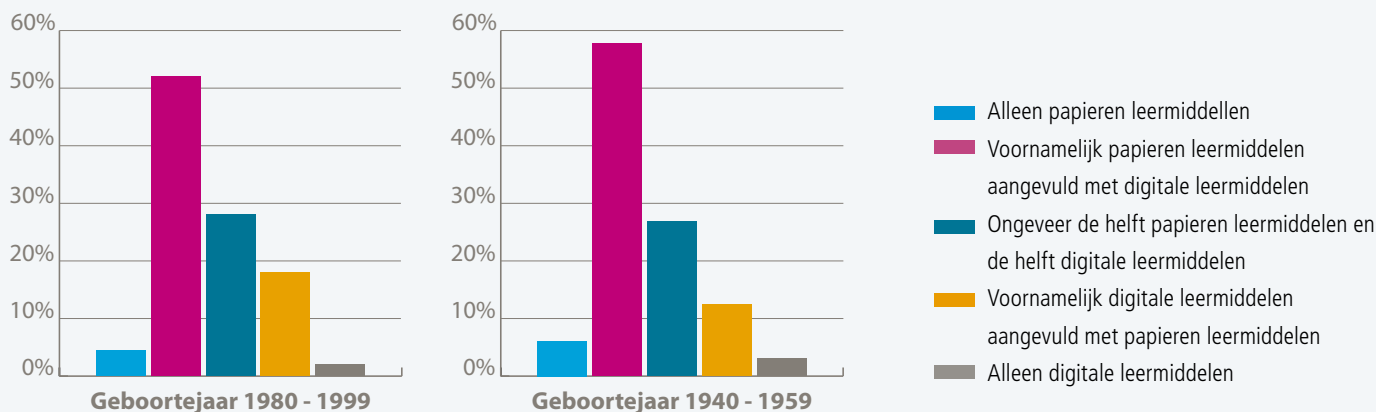
het altijd!

69%

Met papieren leermiddelen zijn leerlingen minder snel afgeleid, ze werken prettiger omdat ze tastbaar zijn en ze zijn makkelijker zelf te maken. Dat zijn belangrijke aspecten die door leraren in het vo genoemd worden als meerwaarde voor papieren leermiddelen. Maar het belangrijkste aspect volgens 69 procent van de ondervraagden is dat papieren leermiddelen het altijd doen!

JONGE LERAREN KIEZEN NIET VAKER VOOR DIGITAAL

Vaak wordt aangenomen dat leeftijd een rol speelt bij de keuze voor digitale of papieren leermiddelen: jongeren zouden hier eerder voor kiezen dan oudere leraren. Maar er is vrijwel geen verschil; een leraar geboren in 1990 gebruikt vooral papieren leermiddelen aangevuld met digitale, net als zijn collega uit 1957.

Vragenlijst
voor vo
ingevuld
door

1208 leraren
121 schoolleiders

Het volledige rapport is in het najaar te downloaden op www.slo.nl/leermiddelenmonitor

NOT 2019

Hal 3, stand A 028

Aan de slag met het curriculum: ontmoet ons op de NOT

Fotografie: © Wilco van Dijen

NOT 2019 - 22 t/m 26 januari Jaarbeurs Utrecht

Eind januari 2019 vindt de Nationale Onderwijs Tentoonstelling plaats in Utrecht. Reserveer de data alvast in uw agenda en bezoek SLO in hal 3, stand A 028.

U kunt bij onze collega's terecht voor al uw vragen over curriculumontwikkeling en thema's zoals doorlopende leerlijnen, 10-14-onderwijs of formatief toetsen. Wij gaan graag met u in gesprek!

slo